

Дејан В. Поповић

Ваљево

dejan.popovic0@gmail.com

ПРИВРЕДНЕ ПРИЛИКЕ У ВАЉЕВУ 1914. ГОДИНЕ

Анстракт: У раду се говори о привредним дешавањима вароши Ваљева у току 1914. године. Како су се финансијске неприлике и рат одразиле на пословање ваљевске чаршије, државних органа, трговаца, занатлија и обичног човека тема је овог рада.

Кључне речи: банке, кирицисање, занатске и трговачке прилике, државна управа, избеглице, државна помоћ, ценовници основних животних намирница, ратна привреда и трговина

THE ECONOMIC SITUATION IN VALJEVO, YEAR 1914

Abstract: This paper discusses the economic developments of the town of Valjevo in the course of 1914. Main topic of this paper is how the financial turmoil and the War affected town of Valjevo, government authorities, merchants, craftsmen and ordinary people.

Keywords: leasing, handicraft and trade opportunities, public administration, refugees, government aid, price lists of basic foodstuffs, war economy and trade.

Србија је изашла из Другог балканског рата 1913. године са тешким последицама по привреду, коју није успела да обнови ни у следећој 1914. години. Уопштено говорећи, ратни период од 1912. до 1918. је био доба великих људских, привредних и свакаквих других жртава које су оптерећивали одраније ионако финансијски осиромашену државу. Ништа другачије није било стање ни у ваљевском крају, који је због специфичности ратног окружења претрпео веома велика и озбиљна разарања, од којих се нису наши суграђани могли да опораве дужи период након Великог рата.

Још од 1900. године Начелство округа ваљевског је сваке године извештавало Управу државне статистике о засејаним површинама и жетвеном приносу за сваку, па и за 1914. годину. Подаци су се тицали сваког, па и најмањег насељеног места у Краљевини Србији. Међутим, из докумената сазнајемо да државни органи нису могли доћи до ваљаних података о површини обрађене земље ваљевског округа, а још мање о попису становништва који је вођен 1897. и 1905. године; из њих се није могло сагледати колико земље припада приватним лицима, колико

општинама, а колико држави. Стога је маја 1914. године наређено општинском суду да у што краћем року састави спискове домаћина, колико и где имају засејаних површина под разним усевима, ливадама и шљивицима, те колико имају родних стабала разних сорти воћки. Спискови су садржавали и пописе шума, кошница и слично. Држава се на овај начин надала да ће се успети наћи укупну засејану површину појединих усева, и на тај начин да упише просечан принос култура по хектару у зрну и слами.¹

С почетка XX века у вароши су са великим успехом пословале Ваљевска штедионица, Ваљевска трговачка банка и Ваљевска задруга, које су издавале већи број кредита богатијим трговцима и занатлијама. Тако је Управа фондова, марта 1914. године, Драги И. Секулићу, хотелијеру и кирицији из Ваљева одобрила зајам од 25.000 динара. Међутим, једва неколико месеци касније Ваљевска штедионица је тужила горе поменутог па је напослетку дошло и до велике парнице због велике суме на коју се исти задужио, а у вези свог тек подигнутог хотела „Секулић“.² Један део ових кредита је искоришћен за грађење већег броја објеката магацијског типа и трговачких радњи. У документима датованим почетком друге деценије XX века забележено је да су поједини трговци и занатлије слабијег имовног стања тражили од Суда општине да под кирију добију општинске плацеве, локале, дућане и бакалуке на простору старе пијаце, с тим да за ту услугу овој редовно плаћају кирију. Трговци су због лоше жетве 1913. године давали позајмице становништву за жито и кукуруз, уз клазулу, да уколико за година дана од склапања уговора корисник зајма не успе да врати главницу потоњи плаћа камату у износу од 1% месечно. Залог би били окућница и имање.³ Многи ваљевски трговци и занатлије су тражили да, због затварања радњи у току ратне 1912/1913. године не плаћају државне порезе, али су плаћали остале таксе. Ваљевски месари који су држали стада од сто до двеста оваца тражили су од Суда ваљевске општине могућност закупа да по општинским утринама и ливадама напасају исте по цени од 0,30 динара по овци.⁴ Општини је било у интересу да своја имања даје у закуп и добија ренту на иста; с друге стране, она је обезбеђивала чување оваквих објеката и стоке, јер су ноћу увек патролирали ноћни стражари, који су били службеници ваљевске општине.

Министарство народне привреде је Суду општине проследило допис којим тражи да се изврши попис штете учињене поводом ката-

¹ Међуопштински историјски архив (МИАВ), Фонд: А.1.2-4.5. Општина града Ваљева (ОГВ) 1914, кут. инв. бр. 158, пр. бр. 132

² МИАВ, Фонд: А.2.1.118. Окружни суд – Ваљево (ОС), Деловодни протоколи за 1914. годину, заведено под бр. 7103 и 14910

³ Исто, ОГВ, кут. инв. бр. 158, пр. I, А2, дел. бр. 6043/1914.

⁴ Исто, исто, пр. бр. 150

строфалних поплава и града који су погодили варош Ваљево и целу Србију маја и јуна месеца 1914. године. Том приликом тражено је да се дâ на увид штета причињена на усевима као и над засадом шљиве, јер је род ове воћке веома страдао. Ваљевске реке су се биле излиле из својих неуређених корита, а нарочито је тешка ситуација била на реци Обници и речици Љубостињи, где је водена стихија носила све пред собом. Становништво угрожених подручја тражило је од Начелства да се корито поменутих река доведе у исправно стање грађењем насипа. Начелство, оптерећено ионако великим непредвиђеним расходима, није било у стању да ове насипе осигура. Штавише, правдајући се овом природном непогодом, у својим извештајима је наводило да добар део ових плавних области припада државним и општинским парцелама, па општина није у обавези да корита река регулише, уз опаску да они који буду тражили помоћ, а у случају подношења неистините представке у случају поплаве, биће најстроже кажњени!⁵

Поплаве нису погодили само становништво око приобаља локалних река, него су услед одрона и расквашености терена успеле да омету за скоро месец дана и трасирање пруге Ваљево – Лозница. Након санирања терена, радови на поменутој прузи су настављени јуна месеца, али је избијање светског рата омело остварење овог пројекта.⁶

У вароши на Колубари постојале су бројне месарске, пекарске (лебарске), обућарске, гвожђарске, столарске, лимарске, пиљарске и друге радње занатског и трговачког типа које су пословале са Дринском дивизијом. Наиме, ове радње су уступале своје производе гарнизону, наравно уз дозволу варошких власти. Познато нам је постојање већег броја оваквих радњи у кругу касарне, а међу занатлијама постојала велика конкуренција, иако су били еснафски организовани. Тако је месарски еснаф у току фебруара месеца 1914. године за потребе 17. артиљеријског пука испоручио 550 кг меса за прехрану војника⁷. Познато је да су команде Петог пука “Краљ Милан”⁸ и 17. артиљеријског пука тражиле од општинских власти у пролеће 1914. године спискове свих занатлија ваљевског окружја који су већ тада били војно распоређени. С друге стране, тешка финансијска ситуација која је владала у вароши није се само осећала међу обичним народом, него су њоме била угрожена и војна лица. Подофицири су у том периоду имали веома скромне плате, којима су врло тешко измиривали своје кирицијске обавезе и дугове према разним угоститељским објектима. У много случајева, услед неизмирења обавеза, станодавци су тужили своје станаре

---

⁵ Исто, исто, кут. инв. бр. 159, I, А2, дел. бр. 6095/1914.

⁶ Исто, исто, пр. бр. 204; Трипковић, 1980, 32-34.

⁷ МИАВ, ОС, Деловодни протоколи за 1914. годину, заведено под бр. 464.

⁸ У даљем тексту Пети пук

Општинском суду. У неким судским списима можемо наићи на одговоре војних лица да кад приме заостале плате да ће исплатити и кирију. Подсећамо да је приличан део државног буџета ишао на војне потрепштине, плате чиновника, а држава је истовремено трошила део наменских средстава на страначка окупљања јер су се пролећа 1914. године одржавале предизборне активности (оп. аут)⁹. Треба напоменути да је кирицисање био облик привређивања оновремених Ваљеваца, који су пунили свој осиромашени кућни буџет. Исто тако, бројни трговаца и занатлија узимали су под закуп објекте у Тешњару, Градцу, кнез Милошевој улици. Није реткост била да у случају неизмирења кирицијских обавеза општина шаље посебне записничаре у пратњи полиције, који су пописивали и потом продавали ствари сопственика за дуг.

Ваљевска штедионица, Ваљевска задруга, Ваљевска трговачка банка, Управа фондова, Земаљска банка, Нишка банка, Дунавски кредитни завод, Извозна банка, Посавска банка у више наврата тужиле су своје несавесне дужнике Суду општине ваљевске.¹⁰ Због дугова и затезних камата многи су преко ноћи остали без икакве имовине, а имања отишла на добош.¹¹ Било је и другачијих случајева: Љубомир Дамњановић, трговац овдашњи тужио је српску државу у априлу 1914. године за кирију и надокнаду штете.¹² Опет, богати Ваљевци тога доба, као што су Војислав Тадић и Ранко Гођевац имали су велики број дужника у целом колубарском крају, које су у више наврата тужили Суду општине ваљевске.¹³

⁹ Тешка финансијска ситуација навела је војна лица да се задужују и према банкама. Тако нпр. Ваљевска банка је у више наврата тужила Михаила Тодоровића, мајора Дринске дивизије због дуга. С друге стране, наилазимо податке државних органа о стриктној уштеди буџетских средстава. Наиме, и у оновременој Србији запажамо да држава није имала релевантне податке о броју запослених у државној управи. За неверицу је следећи податак да министар правде априла месеца 1914. године у допису под ознаком хитно тражи од ваљевског суда извешће о бројном стању запосленог особља за текућу 1914. годину, али и године 1896. и 1911!; МИАВ, ОС, Деловодни протоколи за 1914. годину, заведено под бр. 6649, 14169 и 14173

¹⁰ МИАВ, ОС, Деловодни протоколи за 1914. годину, заведено под бр. 5046, 5069, 5090, 5329, 6394, 6697, 6725, 7102, 8061, 8310

¹¹ Даћемо неке од примера оновремених тужби – фебруара 1914. Начелник округа ваљевског, после правоснажне одлуке Суда а по тужби Земаљске банке, шаље државну комисију и списак пописа стечајног имања Јеврема Гођеца, са свим теретима који су постојали на дужничковој имовини; Ваљевска штедионица тужи извесног Чедомира Ђуровића, механцију из Ражане за дуг од 360 динара са 9% камате.

¹² МИАВ, ОС, Деловодни протоколи за 1914. годину, заведено под бр. 13891 и 13892

¹³ Исто, исто, заведено под бр. 9798 и 10004

Наредбом министра војске, од марта 1914. године, команда Дринске дивизије куповала је од сопственика товарне коње за војну употребу.¹⁴ У току пролећа 1914. године одржана је војна вежба при команди Петог пешадијског пука, па је војска реквирирала коње опекарског „индустријалца“ и обвезника Здравка Петковића за превоз војних ствари.¹⁵ Забележено је да је у току балканских ратова и у првој половини 1914. године војни лиферант Дринске дивизије био Сава Бошковић, трговац гроста.¹⁶

Као што је раније напоменуто ваљевски крај поднео је велике људске жртве у балканским ратовима 1912/1913. године. Након рата јавио се велики број удовица погинулих бораца у рату, тражећи од Суда и државе да им одреди месечно издржавање. Тако се општина вароши нашла у веома великим финансијским невољама одобрењем оваквих социјалних захтева, јер су погинули браниоци државе у то време били једини храниоци породица. Рачуноводство Суда општине вароши Ваљева је у периоду између децембра 1913. године и маја 1914. године примило на свој рачун 35.623,32 динара од Управе фондова са потраживањем од још 10.000 динара код које се горепоменућа установа задужила за потребе искољчавања и калдрмисања улица. Део овог новца је једним делом одлазио и за подмирење месечних издржавања породица палих ратника.¹⁷ Потпуно иста ситуација, али у далеко већем обиму, десила се годину дана касније уласком Србије у тежак и неизванстан аустро-српски рат, који ће врло брзо попримити светско размере. Тешке битке које је изнела српска војска однеле су велики број нових жртава у 1914. години. У вези са овим, катастрофална ситуација је настала после појаве пегавог тифуса крајем 1914. и у у првој половини 1915. године; живи чланови породица тражили су помоћ, "потпору од државе" у условима док је дневно умирало и по сто људи. Свакако да су ово били страховити издаци за ратом посусталу, уништену и посрнулу државу.

На ваљевској пијаци постојала су два кантарска павиљона на којима су радили плаћени чиновници Општине – кантарџије. Они су пратили рад пијаче, квалитет производа, мерили тежину артикала, ситне и крупне стоке и записивали у општинске књиге њихову вредност у динарима. Кантарџије су се бринуле и о чистоћи пијачних објеката. На кантару су сељаци премеравали а потом продавали суву и сирову шљиву, пшеницу, кукуруз у зрну, зоб, пасуљ, воће и поврће, крупну и ситну стоку, ракију, ћумур, брашно, млечне производе, вуну, столарију и тишљерај, сено, шишарке, луч, суве коже и друго.

---

¹⁴ Исто, исто, заведено под бр. 843

¹⁵ Исто, исто, заведено под бр. 1810

¹⁶ Исто, исто, заведено под бр. 1113

¹⁷ Исто, исто, заведено под бр. 5066, 6462 и 6463

Са избијањем Великог рата у августу 1914. године нагло се погоршала привредна ситуација у ваљевском крају, а прва последица тога био је велики талас избеглица из западне Србије које су преплавиле овај крај. Многи грађани суседних угрожених општина, а нарочито жене са ситном децом пребегли су у Ваљево. Избеглице су молиле Суд општине ваљевске да им изда новчану помоћ ради издржавања, пошто нису имале никаквих средстава за живот. Ваљевска општина није била у стању издржавати поред своје сталне сиротиње и ову сиротињу из пограничних области, па је тражила прерасподелу буџета. Августа 1914. године јављено је Суду да је ситуација са избеглицама критична, да је много грађана сиротног стања избегло испред аустроугарске војске, да су преплавили путеве и пруге и да траже хлеба. Стога је Суд наредио полицији и општинским властима да се ова сиротиња хитно снабде храном и склоништем.¹⁸ Министарство унутрашњих дела је у жеку Колубарске битке, преко Суда општине ваљевске наређивало избеглицама да не заустављају возове, је су колоне расутог народа, од чега много изгубљене деце, закрчиле су пруге. По допису Министарства војног, било је немогуће сав избегли народ пребацити железницом на сигурније локације, јер се иста користила искључиво за превоз војних трупа. Након Колубарске битке један део избеглог становништва враћен је на своја стара огњишта.

Борбе у 1914. години јасно су показале значај пруге за одбрану државе и народа. Иако је градња каснила више деценија и стајала огромних средстава, она је показала апсолутну корисност и у мирнодопском и у ратном стању.

У исто време војска је почела масовно да реквизира коње, волове, запрежна кола и казане од домаћина у ваљевском крају за своје потребе. У том послу помагао их је Суд општине.

Суд општине ваљевске је услед ратних околности и мобилизације, августа месеца 1914. године, послао допис Начелству и ресорном министру у којем тражи повећање буџетских кредита за 1914. годину у циљу издржавања породица погинулих ратника. Наиме, постојећа одобрена сума била предвиђена за мирнодопско време. Повећање кредита износило је 6.105 динара, а намирено је из новца предвиђеног за изградњу градског водовода и закупа земљишта за градско гробље.¹⁹ Овај захтев је по хитном поступку одобрен. На такав начин је упућена државна помоћ породицама изгинулих, несталих и онеспособљених ратника. Ова средства, ма како била мала, потпуно су осиромашила и онако танак буџет општине. Међутим, инвалидска потпора могла се добити само ако су молилац и његова породица била задужени на мање од 15

¹⁸ Исто, ОГВ, кут. инв. бр. 159, I, A2, дел. бр. 6497/1914.

¹⁹ Исто, исто, кут. инв. бр. 159, I, A2, дел. бр. 6496/1914.

динара годишњег пореза.²⁰ Ово решење је потврђивао Војноинвалидски суд, а када би га одобрио и Суд општине добијало би се решење о инвалидској помоћи. У јеку Церске битке, Суд је молио министарство финансија да потоње из својих резерви пошаље помоћ ваљевској општини услед огромног прилива избеглица са западних страна нападнуте државе. У писму послатим на адресе судова у Београду, Шапцу и Обреновцу истиче се да Суд општине ваљевске услед мобилизације најширих размера нема никаквих могућности да подигне било какав ванредни кредит за издржавање ових избеглица, које су својим присуством увећале варош Ваљево десет пута. Даље стоји да се затражи помоћ од најмање 300 (?) динара, јер ваљевска општина и сама веома угрожена. У супротном, наводи се даље у извештајима, у вароши може доћи до масовне глади и свакакве заразе.²¹

Огроман је био број избеглица које су добиле или каниле добити инвалидску помоћ од ваљевске општине. Тако је само за прва три месеца рата исплаћена помоћ за 82 крупнањске породице.

Штаб Треће армије је са отпочињањем ратних дејстава наредио општинским властима забрану куповине хране од народа од стране трговаца и шпекуланата. Тај се посао препуштао војсци, и у наредним месецима храна се од народа куповала само за војне потребе. Начелство округа је августа месеца доставило Суду препоруку да се одмах утврде цене основних животних намирница којих ће се трговци строго придржавати све дотле док се не среде прилике у земљи. Ови се артикли нису смели скупље продавати становништву, а у супротном били би продавци најстроже процесуирани. Сви продавци су у својим радњама морали имати на видном месту одобрен ценовник основних животних намирница. Становништво је имало право да пријави сваку неправилност у раду.²² На дан 25. августа биле су ове одобрене цене основних животних намирница:

Бели хлеб – 30 пара за килограм

Црни хлеб – 25 пара за килограм

Шећер – 1.20 динара за килограм

Со млевена – 40 пара за килограм

Петролеум – 80 пара за литар

Кравље млеко – 30 пара по литру

Говеђе месо – 90 пара по килограму

---

²⁰ Наталија Војтех, супруга погинулог др Павла Војтеха, санитетског мајора из Ваљева, одбијена је јер је почивши Павле плаћао пре рата 28,80 динара непомредног годишњег пореза.

²¹ МИАВ, ОГВ, кут. инв. бр. 159, I, А2, дел. бр. 6436/1914.

²² Исто, исто, кут. инв. бр. 159, I, А2, дел. бр. 6652/1914. и I, А2, дел. бр. 6046/1914

Јагњеће месо – 80 пара по килограму
Свињско месо – 1 динар по килограму
Свињске масти – 1.60 динара за килограм
*Печењу сваке врсте 1.20 динара по килограму*²³

У појединим бакалницама и пиљарницама се појавио недостатак намирница, па је Суд у својим депешама строго забранио вештачке несташнице, сакривање робе, ненабављање исте. Онај ко би се ухватио у таквој обмани Суд је кажњавао по параграфу 326. Кривичног законика са 20 дана затвора или 150 динара казне. При том, сваки кажњени продавац животних намирница био би обзнањен грађанству путем објаве на општинској табли.

Забележено је да су поједини станодавци уцењивали избегле породице које су побегле испред аустроугарске војске у Ваљево нереално високим киријама, који нису их ни пријављивали код општинских органа, као ни кирију коју плаћају. Начелство је, у недостатку правне легистратуре тражило од Суда да хитно испита ову ствар и сачини чињенично стање на терену, са назнаком да се све такве особе редовно пријављују.²⁴

У вароши је септембра месеца била 21 пекарска радња. Ова је професија била веома тражена, јер су пекари радили и у војним и у цивилним пекарама, врло често по читав дан. Међутим, није смело бити ни говора о недостацима у снабдевању хлебом, па су ангажовани сви пекарски помоћници у ваљевском крају.²⁵ Команда дивизије је одређивала цену рада за пекарске услуге, гориво, мазиво, послугу. У документима помињу се пекарске радње Михаила Гавриловића, Вукашина Станишића, Љубе Јовановића, Николе Рољевића, Милосава Чупића, Милоша Ботића, Митра Богдановића, Тиосава Костића, Крстивоја Митровића.

Постојали су строги закони и за месарски еснаф у ратним приликама. Наиме, ко од месара коље општинску стоку у општинским кланицама, а користи месо у својој месари плаћао је казну од 100 динара, јер се самим тим оштећивала општинска каса и доприносило богаћењу појединца на уштрб државе. Колике су то казне биле, показује и пример да је тадашња плата подофицира или учитеља била око 250 динара. Такође, ко је напасао стоку на општинским плацевима, прикупљао огрев на истим или се бавио криволовом био је високо новчано кажњаван. Општина је имала запослен велики број послужитеља који су ишли по вароши и околини и пријављивали разне неправилности.

Услед финансијске немоћи варошких органа, августа месеца је формиран Одбор за прикупљање добровољних прилога у циљу помоћи рањеним, болесним и сиромашним војним обвезницима вароши Ваље-

²³ Исто, исто, кут. инв. бр. 159, I, A2, дел. бр. 6770/1914.

²⁴ Исто, исто, кут. инв. бр. 159, I, A2, дел. бр. 6933/1914.

²⁵ Исто, исто, кут. инв. бр. 159, I, A2, дел. бр. 8234/1914.

ва. Милан Матић, председник општине и Пера Петковић, индустријалац дали су сваки по 300 динара помоћи, Ваљевска акционарска пивара 20 динара; у овој акцији велики број наших суграђана скупио је укупно 1.420,70 динара помоћи.²⁶ У вези релативно мале помоћи пиваре помешамо да је иста до 1914. године запала у тешку финансијску ситуацију; оптерећена дуговима априла 1914. године претворена је у "Српско акционарско друштво за индустрију пива, слада, леда и томе подобно" са седиштем у Београду.²⁷

Командант Дринске дивизијске области је августа месеца одобрио индустријалцима Пери Петковићу и Војиславу Тадићу могућност набавке жита и брашна у вароши Ваљево за војску и грађанство. Суд и команда Дринске дивизије су, децембра месеца у време велике глади, упутили Војислава Р. Тадића, индустријалца из Ваљева да набави 20 вагона пшенице ради подмиривања војске и становништва брашном. Тадић је кренуо одмах, а жито је набављано у свим местима до којих је овај могао доћи. Том приликом Тадић је носио са собом писмо Врховне команде у којем се моле месне власти, команданти железничких станица, начелници војних станица и други одговорни да именованом не чине никакве сметње при куповини и утовару жита у вагоне, него да му у случају нужде буду од неопходне помоћи и ставе му се на расположење.²⁸ Колико је било потребно хране нараслом становништву града Ваљева, које је у једном тренутку бројало преко 100.000 људи говори и податак да је јануара 1915. године прослеђивано дневно по човеку петина хлеба (200 грама), а да вароши је месечно било потребно 1.300.000 килограма пшенице! Суд општине, уз помоћ Врховне команде истог месеца наредио је да се за исхрану становништва и сиротиње набаве 3-4 вагона брашна средствима овог суда. За извршитеље овог посла одређени су члан суда Драгомир Севић и одборник Обрад Ћировић, овдашњи трговац.²⁹

Вреди да се напомене да су сви пољопривредни произвођачи, који су своје производе (храну, фураж, дрва) продавали војним властима по повлашћеним ценама ослобађани државног пореза.³⁰

У време ратних дејстава, избеглице из ратом опустошених крајева могле су од Начелства да добију дозволе за отварање пиљарских, ашчијских, опанчарских, кожарских и других радњи, које би подлегале санитетско- полицијским прописима, уз накнаду која није била безначајна.³¹

---

²⁶ Исто, исто, кут. инв. бр. 159, I, A2, 18. IX 1914.

²⁷ Ђуровић, 2000, 146-147.

²⁸ МИАВ, ОГВ, кут. инв. бр. 159, I, A2, дел. бр. 8499/1914.

²⁹ Исто, исто, кут. инв. бр. 161, дел. бр. I, A2, 406/1915.

³⁰ Исто, исто, кут. инв. бр. 161, I, A2, дел. бр. 6602/1914.

³¹ Наравно, ако су поменуте породице за то биле довољно имућне. Све дозволе су морале да буду у складу са Законом о таксама Краљевине Србије

Међутим, у условима велике оскудице, Суд је децембра 1914. године известио да многи од избеглица и варошана отварају разне ашчијске, пиљарске, бакалске, магазицијске, приватне кујне и радње без дозволе власти, а да сељаци из околних села доносе пиће и продају га по пијаци, а још чешће по забитим крајевима вароши. Пошто је примећено од војних власти да се поједини обвезници опијају у оваквим објектима, наређена је забрана њиховог посећивања, док су цивилне власти је сугерисале да се такве радње морају одмах пријавити, јер ће угоститељи бити кажњени по строгим прописима Кривичног законика у ратном стању. У наредбама Дринске дивизије "бесправно крмчење пића" апсолутно се забрањивало. Сваки гостионичар који се ухватио у том послу, кажњавао се по овој наредби и параграфима 17. и 22. Закона о механама новчано од 25 до 100 динара или затварањем радње на 15 дана, а пиће и инвентар му се сместа одузимао. Онај ко није имао отворену радњу него је радио на дивље, кажњавао се и затворском казном и забраном да убудуће може се бавити угоститељским послом.

Па ипак, и у таквим околностима ваљевске занатлије и трговци, обучени у униформу су се надали да рат неће бити дуг и да ће се врло брзо поново отпочети са радом. Многи од ових трговаца су тражили од градских власти након Колубарске битке продужење рока закупа за своје радње за целу 1915. годину.

У току рата држава је ревносно бележила стање животних намирница на кантару, са уједначеном ценом кроз тзв. дневне извештаје. Стока за потребе војске и фронта клала се у општинској кланици, а извештаји су се слали благајничком одељењу Суда општине. Какав је био промет по месецима године 1914. можемо табеларно представити:

Месец	Крупна, рогата стока (комада)	Ситна стока (комада)
Август	577	1483
Септембар	676	1444
Октобар	279	1123

Након Колубарске битке, преко органа Суда враћене су личне ствари сопственика које су аустроугарске трупе покупиле из српских кућа у граду и селима ваљевског округа.

Дана 8. септембра по одобрењу Дринске дивизијске области опанчарска радња "Душан Ђукановић и брат" из Шапца добила је дозволу да ради у Ваљево за потребе војске. У томе циљу Милан Ђукановић за потребе фирме добио је од команде троја воловска и једна коњска кола да превуче коже из ратом погођеног Шапца у Ваљево. На општинском земљишту (на месту некадашњих сепија) је саграђен велики број дрве-

них шупа, у којима се пресушивала и чистила сирова кожа. Фирма "Душан Ђукановић и брат" добила је неколико помоћника другопозиваца, који су помагали у процесу израде опанака за војне потребе. Ове шупе са кожама чували су ноћни чувари – послужитељи.³²

Пребегло српско становништво Срема и Босне које се доселило у ваљевску чаршију 1914/1915 године наређењем Министарства војске се ослобађало војне дажбине и реквизиција; држава им је гарантовала коње, кола и запрежни прибор, који су повезли са собом. У општинским списима се наводи да су ти досељеници тешка сиротиња и да једва са тим што су донели исхрањују своје породице. Тада је више грађана поданика Аустроугарске царевине поднело Начелству округа ваљевског молбе за пријем у српско подаништво. Ова документација је брзо завршавана, а у току следеће 1915. године велики број оваквих лица су са оружјем у рукама бранила праг своје нове домовине.

Суд општине је слао Начелству извештаје у вези електричног осветљења вароши за 1914. и 1915. годину. Колика је била разлика у тим износима у мирнодопско и ратно време говори следећи податак: централама у Ваљеву и у Дегурићу у фебруару 1914. исплаћено је из државне касе 120 динара, а у периоду од јуна до септембра 1915. године исплаћено за осветљење вароши 2.336,40 динара!³³

Апотека Клаудија Прикелмајера ставила се на располагање војсци и народу у току балканских и Првог светског рата. Августа 1913. године појавила се у вароши колера са више смртних случајева. Последице болести осећале су се више месеци, а апотека је са своје стране много учинила да се опака болест сузбије. Децембра месеца 1913. године умро је и њен оснивач, а апотека је прешла у власништво његових потомака. Смрћу Клаудија Прикелмајера није прекинут рад ове установе. Априла 1914. године апотека је преко царинарнице на Сави у Београду примила велику испоруку медикамената, у којој се налазило и 56 литара бензина.³⁴ Клаудије Прикелмајер и његови потомци набављали су апотекарску робу из разних земаља: Француске, Немачке, Аустроугарске.

Summary

When talked about the economy of the town of Valjevo in 1914, firstly and foremost we can see activities of handicraft and commercial type with an indication that the industrial plants were just appearing at that moment. Some traders and craftsmen, which did not have developed business, sought from the authorities help

---

³² МИАВ, ОГВ, кут. инв. бр. 159, I, A2, дел. бр. 7091/1914

³³ Исто, исто, кут. инв. бр. 161, I, A2, дел.бр.432/1915. и исто, ОС, Деловодни протоколи за 1914. годину, заведено под бр. 5135

³⁴ Исто, ОГВ, кут. инв. бр. 158, I, A2, акт од 24 V 1914.

in renting empty shops and municipal premises, where they would exhibit and sell their products. Many of the craftsmen worked with the garrison Drina Division, and in this trade they increased and branched their business. Industrial activity in the town was not so developed, and production facilities had small capacities. Many of elderly citizens rented flats or apartments to prominent people in town who have come from elsewhere – to officers and noncommissioned officers, lawyers, teachers, craftsmen, pupils – making their living in difficult times before the War.

In Valjevo this time there were three local financial institutes with a fairly high share capital and numerous beneficiaries of loans.

Market in Valjevo was a place where ordinary people gathered, and where various things could be bought - food products, fruits and vegetables, livestock and cattle, alcoholic beverages, dry leather, wheelwrights products etc. The market was both for vegetables and for livestock. For proper functioning of the market municipal officials – “kantardžije”, were responsible.

With the outbreak of the Great War, the government has stepped in to regulate economic activity, which till then has been completely focused on food and defending vulnerable population and the military. Big role in this had Court of the municipality of the town of Valjevo – it also provided support to families of ones died in War, helped Serbian refugees, had influence in increase of budgetary loans in wartime and provided food for vulnerable households. Court, with the help of District authorities and military authorities, defined the price of basic foodstuffs in the town and took extra precaution for these prices to be followed. Any disobedience in regard of pricing of food, handicraft or any other commercial merchandise was strictly punished.

Drina Division, that is the army, did not allow free trade of food through traders and speculators, but the army controled the quality and quantity of food in the town. The army in Valjevo allowed creation of companies that were of particular importance for military purposes, and which were not just local. Serb population fled from the Austro-Hungarian areas, by the order of Ministry of the liberation army, was not in obligation to pay military duties and requisitions.

The paper concludes early in 1915, because in the course of this year the occurrence of typhus fever and the ravages of the War, stopped all activities in the town, meaning that economy in it no longer existed. It is a time of total destruction, where there is no elements of economic activity.

Мање познате речи

ашчија – лице које врши расподелу

гросиста – трговац на велико

кирицисање – приход од закупа

крмчење – расипништво, претеривање

тишљерај – столарија

фураж – сочна храна, односно сено за војне потребе

Извори и литература

Извори

Међуопштински историјски архив Ваљево

- МИАВ, ОГВ – Међуопштински историјски архив Ваљево, Фонд: А.1.2-4.5. Општина града Ваљева 1914. и 1915. година, кут. бр. 158, 159 и 161.
- МИАВ, ОС – Међуопштински историјски архив Ваљево, Фонд: А.2.1.118. Окружни суд – Ваљево, Деловодни протоколи за 1914. годину, 4 књиге

Литература

- Трипковић, 1980, 32-34 – Милан Трипковић, *Ваљево 1900-1941*, ГИРО „Милић Ракић“, Ваљево, 1980.
- Ђуровић, 2000, 146-147 – Смиљана Ђуровић, *Привреда ваљевског краја првих деценија 20. века*, у: Зборник радова *Ваљево 1914-1918*, Народни музеј Ваљево, Ваљево, 2000.